

Ikkinchi jahon urushi sahifalaridan: front ortidagi o'zbekistonlik ayollar

Tarixning eng mudhish sahifalaridan biri bo'lgan Ikkinchi jahon urushi yillari o'zining ayanchli voqealari va oqibatlari bilan insoniyat jamiyati xotirasidan hech qachon o'chmaydigan davrlardan biri ekanligi shubhasizdir. Bu urushning millionlab begunoh insonlar, yoshu-qarining bevaqt o'limiga, cheksiz vayronagarchiliklar va uqubatlarga sabab bo'lganligi ko'plar asarlarda qayd etiladi, xotiralarda yodga olinadi. Shunga qaramay, vaqt o'tgani sari uning og'riqlaridan xalos bo'lish qiyinlashib boraveradi.

Urush O'zbekiston xalqlari uchun ham chuqur sinov bo'libgina qolmay, bu davrda xalqimizning faqatgina o'ziga xos jihatlari - birovning dardiga sheriklik, kulfatda qolgan insonlarga beg'araz yordam qo'lini cho'zish, mehr-muruvvat, bag'rikenglik, qo'yingki, islom dini mohiyatida aks etgan ko'plab ezgu amallar egasi ekanligi ham yaqqol namoyon bo'lgan edi. Albatta, buni sobiq sovet davlatining barcha hududlarida bugungi kunda ham tan olishadi va eslashadi. Shu o'rinda 1996-yilning aprel oyida Moskvada bo'lib o'tgan "II jahon urushi saboqlari va fashizm ustidan qozonilgan g'alabaning ahamiyati" mavzusidagi xalqaro anjumanda O'zbekiston vakillaridan biri sifatida qatnashgan I. Iskandarovning xotiralarini eslash o'rindir. Uning qayd etishicha, o'sha davrda Rossiya Federatsiyasi hukumat rahbarlaridan biri o'z ma'ruzasida O'zbekistonning urushda qozonilgan g'alabasi haqida to'xtalib: "Fashizmga qarshi otilgan har o'nta snaryaddan bittasi O'zbekistonda ishlab chiqarilgan", - degan fikrni ta'kidlagan. Albatta, bu xalqimizning mashaqqatli mehnatiga berilgan munosib bahodir.

Darhaqiqat, O'zbekiston o'z davrida "front ortidagi front" sifatida namoyon bo'ldi. Eng avvalo, minglab o'zbek va o'zbekistonlik o'g'lonlar jang maydonlarida qahramonona kurash olib bordilar. Urush bo'layotgan hududlardan yuzlab sanoat korxonalar, ijtimoiy-madaniy muassasalar hamda millionlarcha insonlar O'zbekistonga ko'chirib keltirildi. Respublikaning o'zida o'nlab yangi korxonalar barpo etildi, ularning barchasi va respublikada mavjud korxonalar urush ehtiyojlariga yo'naltirildi.

Xuddi shunday bir vaziyatda o'zbekistonlik ayollar butun og'irlikni o'z zimmalariga olishdi. Qishloq xo'jaligi, sanoat va iqtisodiyotning boshqa barcha sohalarda xotin-qizlar mehnati yetakchi o'ringa chiqdi. Bu davrda ko'plab nafaqadagi ayollar ham o'z ishlariga qaytib kelib, mehnat qilganlar.

Tabiiyki, urush tufayli sanoat korxonalarida ishlaydigan erkaklarning katta qismi frontga jalb etildi. Bu esa, o'z navbatida, sanoat korxonalarida ishchi-xizmatchilari safida ayollar sonining oshib borishiga sabab bo'ldi. Statistik ma'lumotlarga e'tibor beradigan bo'lsak, 1942-yilning oxiriga borib, sanoat ishchilarining 63,5 foizi, qishloq xo'jaligi vakillarining 65 foizini xotin-qizlar tashkil etgan edi. Vaholanki, 1940-yilda respublika bo'yicha sanoat sohasida band ayollar jami ishchilarning 43%ini tashkil etgan edi.

Urush arafasida Samarqand viloyatida 195 ta sanoat korxonasi hamda uch mingdan ortiq mayda korxonalar faoliyat yuritgan. Ularning aksariyati ishlab chiqarishni qiyinchiliklar bilan bo'lsa-da, front ehtiyojlari uchun yo'naltirganlar. Urush yillarida mamlakatning turli hududlaridagi o'nlab korxonalar Samarqandga ko'chirib keltirilib, o'z faoliyatini yo'lga qo'ydi. 1941-yilning oxiriga kelib shahar sanoat korxonalarida 2,5 ming ayollar ishlay boshlaganlar.

Shuningdek, Buxoroda ham urush yillarida ayollar faol mehnat qilganlar. Iqtisodiyotning barcha jabhalarida mehnat qilish ayollarning zimmasiga tushgan. Urush yillarida 200 dan ortiq buxorolik xotin-qizlar sanoat korxonalarida va artellarga boshchilik qilganlar. Buxorolik 50 yoshli Bahrixon Ashurxo'jaeva evakuatsiya qilingan turli millatlarga mansub 8 ta bolani o'z tarbiyasiga olgan.

Manbalarning dalolat berishicha, urushning ilk davrlaridayoq respublikaning ko'plab hududlarida ayollar tashabbusni o'z qo'llariga olib, turli tadbirlar uyushtirganlar va barchani bir safda turib mehnat qilishga da'vat qilganlar. Masalan, 1942-yilda Urganch shahrida uyushtirilgan xotin-qizlar mitingida ko'plab uy bekalarini ishtirok etganlar va barcha ayollarni frontga ketgan erkaklar o'rnini bosish uchun sanoat korxonalarida ishlashga da'vat qilganlar. Natijada 1943-yilga kelib Urganch korxonalarida 1300 nafar xotin-

qizlar mehnat qilganlar.

Urush yillarida O'zbekistonda ko'plab qurilishlar amalga oshirilgan bo'lib, xotin-qizlar qurilish ishlarida ham faol qatnashganlar. Jumladan, Salor va Farhod GESlari, respublikaning turli hududlarida urush davrida bunyod etilgan 200 ta korxonalar qurilishida erkaklar bilan tengma-teng mehnat qilganlar. Shuni alohida qayd etish lozimki, ushbu qurilish ishlari o'ta og'ir sharoitlarda, tabiat qiyinchiliklari va moddiy yetishmovchiliklar vaziyatida olib borilganligi manbalardan ma'lum. Tarixchi olim R. Nurulinning bergan ma'lumotlariga ko'ra, urush yillarida respublikamizda faoliyat olib borgan frontga harbiy aslahalar yetkazib bergan korxonalarining aksariyat ishchi-xizmatchilari ham xotin-qizlar va 14-16 yoshli bolalardan tashkil topgan. Ushbu muassasalarda ish qat'iy tartiblarda, qattiq rejim asosida olib borilgan. 12 soatlik ish kuni, ochlik, sovuq, kiyim-kechaklar va oyoq kiyimlarining yetishmasligi tufayli ularning mehnati yanada og'ir kechgan.

Bundan tashqari, O'zbekiston urush yillarida frontni qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ta'minlashda yetakchi o'rinlardan birida turgan. Qishloq xo'jaligida ayollarning og'ir mehnati ko'plab asarlarda o'z aksini topgan. Jumladan, sevimli adibimiz O'.Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romani nafaqat urushning xalqimizga yetkazgan moddiy va ma'naviy zarari badiiy talqinda yoritilganligi, balki xotin-qizlarning daladagi jasoratlari ko'rsatib berilganligi bilan bu davr tarixidan voqif bo'lishimizda katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonlik ayollarning urush yillaridagi eng katta xizmatlari O'zbekistonga evakuatsiya qilib keltirilgan oilalarga g'amxo'rlik qilish, ayniqsa bolalarni bag'riga olishda namoyon bo'ldi. M.Ubaydullayevning keltirgan ma'lumotlariga ko'ra, Shahrisabzdagi "Hujum" arteli ishchisi M. Tursunova ayollarga murojaat qilib: "O'zimning ikki farzandim bo'lganligi holda ko'chirib keltirilgan bolalardan tarbiyalashga olaman va sizlarni ham shunga chaqiraman", - deydi. Uning da'vati javobsiz qolmay, ko'pgina ayollar bu tashabbusga qo'shiladilar va uy-joysiz, ota-onasiz qolgan bolalarni o'z qaramog'iga oladilar. Shu bilan birga, Qashqadaryoda bolalar uylari soni 22 taga yetganiga qaramay, viloyatning turli hududlarida jamoatchilik yo'llari bilan bolalar uylari tashkil etiladi.

Urush yillarida frontda va front orqasida o'zining san'ati bilan jangchilar va mehnatkash xalqqa ma'naviy dalda bergan o'zbek san'atkorlari - Tamaraxonim, Halima Nosirova, Gavhar Rahimova, Roza Karimova va boshqalarning, Zulfiyaxonim, Oydin Sobirova kabi shoira-adibalarining urushdagi g'alabaga qo'shgan hissasi esa alohida e'tibor va tahsinga loyiq.

Umuman, ikkinchi jahon urushi yillari barcha xalqlar vakillari qatori, o'zbek xalqining matonati sinovi bo'ldi. Bu sinovdan o'zbekistonlik xotin-qizlar ham sharaf bilan o'tdilar va tarixning barcha davrlarida bo'lgani kabi, dardu kulfatlarning balogardoni sifatida o'zlarini namoyon etdilar. Ularning vatan uchun qilgan xizmatlari yoshlarga hamisha, yana uzoq asrlar mobaynida o'rnak va namuna bo'lishiga shubha qilmaymiz.

Anora Tog'aeva FA Tarix instituti ilmiy xodimi, t.f.n.